

Erfgoednummer: L24

Gebied tussen de Eem en de kern van Soest (zijde Grote Melm)

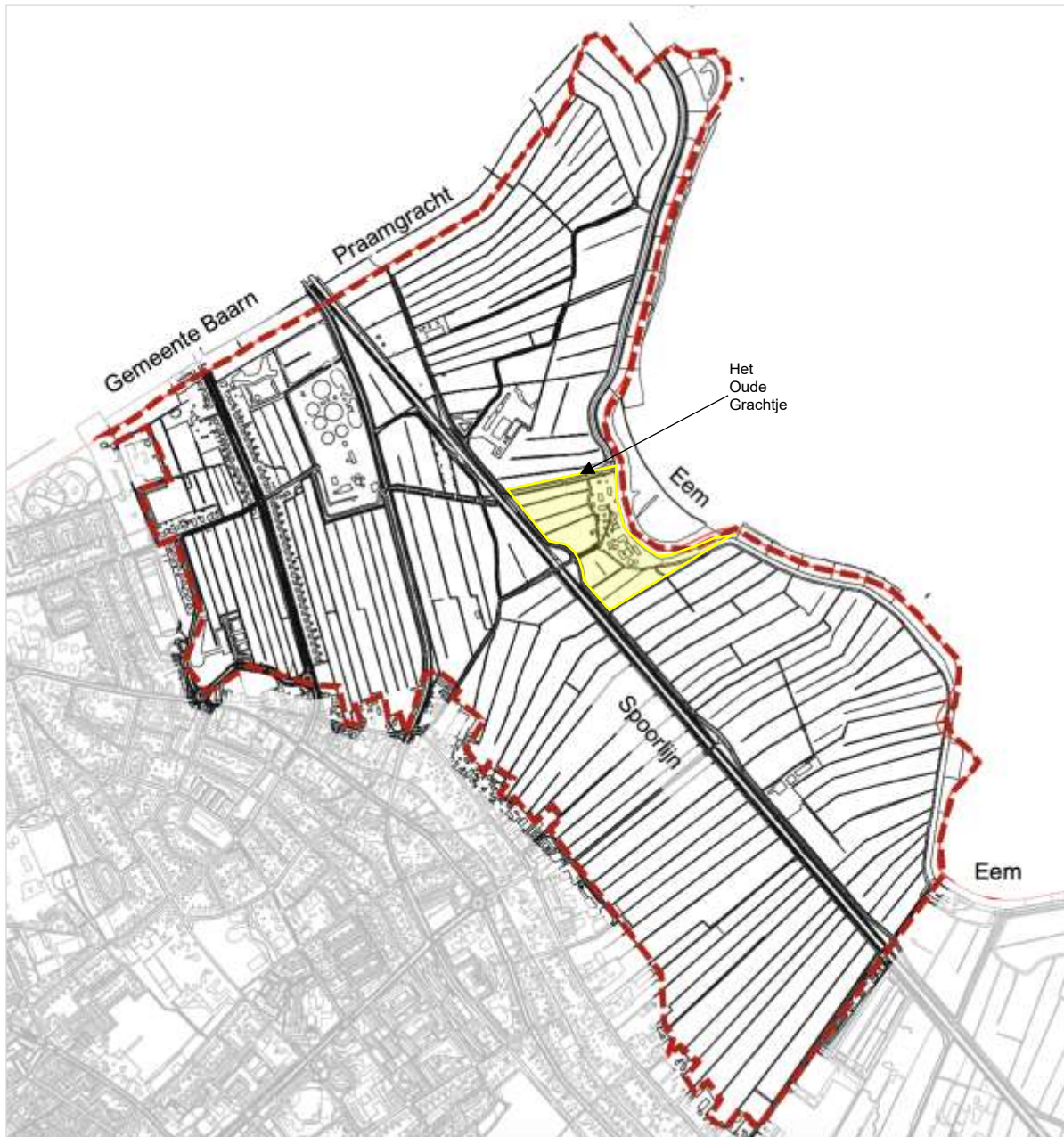
Landschapstype: Hollandveen open structuur – Hollandveen met halfopen structuur – beekdalen en broeken – Historische kern met huispercelen

Feitelijke gegevens

Adres: Gebied tussen de Eem en de kern van Soest en de De Birk, zoals volgens kaart

Waardering: Hoog

Datering: Vanaf de middeleeuwen

Begrenzingskaart omschreven gebied. De Grote Melm, een gemeentelijk beschermd dorpsgezicht, is geel gemarkeerd.

Stedenbouwkundig-landschappelijke ontwikkeling

De Eemvallei verandert zo'n vier eeuwen voor aanvang van onze jaartelling door klimatologische veranderingen in een groot moerasgebied. Een gebied dat zo drassig en diep is, dat men in documenten lang spreekt over een 'see', die slechts wordt doorkruist door enkele veenstroompjes. Dat leidt ertoe dat de ontginning van dit gebied niet direct ter hand wordt genomen, maar langer dan andere gebieden rondom Soest als woeste gronden blijven liggen. Vanaf de 10de eeuw pakt de Bisschop van Utrecht de ontginning van de Eemvallei grootschalig aan. De rivier de Eem wordt de ontginningsbasis van waaruit zowel in zuidelijke richting als in noordelijke richting wordt gestart met de ontginningen. In Soest ligt dat net iets anders. Daar vindt de ontginning juist plaats vanuit De Soester Eng en de oude verbindingswegen vanaf Soest richting Amersfoort en Amsterdam. De straat De Birkst vormde de ontginningsas voor de ontginningen vanaf daar tot aan de Eem, die de naam Middelwijk draagt. Vanaf daar kwam de Peter van den Breemerweg tot stand en volgde de ontginning tot aan de Eem zijn weg. Het Kerkepad was het tweede ontginningslint richting de Eem. De knik in de verkaveling kan zowel het gevolg zijn van de kromming van de Eem als een pauzemoment in de realisatie van de ontginning. Hierdoor is een meer waaivormig strokenpatroon ontstaan. Vanaf het in 1239 verbrede Oude Grachtje werd ook een deel van de Eemvallei ontgonnen door de aanleg van 5 kilometer lange percelen, de Langeindse Maten geheten (bron: Blijdenstijn 2017, p. 381, 391 – 392). Dit gebied is tegenwoordig grotendeels opgenomen in de bebouwde kom van Soest.

Kaartje van de ontginningen in het gebied tussen de Eem en de dorpskern Soest – De Birkst.

Felblauw – ontginning vanuit de Birkst. De Peter van den Breemerweg was een tijdelijke tussenstop (oranje pijlen). De tweede fase van de ontginning achter De Birkst werd vanuit de Peter van den Breemerweg voortgezet.

Paars – Ontginning vanuit de Kerkebuurt tot aan de Eem.

Donkerblauw – Ontginning van de Korte Brinkweg / Grote Melmweg. De tweede fase werd vanaf de Breemeent (gele pijlen - zijrand oudere ontginning) doorgezet.

Rode pijlen – richting van de ontginning.

In dit gebied heeft de ontginning in verschillende richtingen plaatsgevonden. Hierdoor is de oorspronkelijke ontginningsbasis in het gebied goed te herleiden. Zo werd er een deel net ten noorden van de Nieuweweg, de huidige Stadshouderslaan, vanuit de huidige Korte Brinkweg ontgonnen en vermoedelijk ook vanuit de Praamgracht. De aanwezigheid van de Achterweg duidt ook op een beëindiging van een ontginning. Dit kon tijdelijk zijn, waarna men vanaf die beëindiging weer verder ging met de ontginning. De oost-west georiënteerde kavels in het zuidwestelijk deel van deelgebied A geven hier duidelijk inzicht in (paars op kadastrale minuut). Ten noordwesten daarvan liggen percelen die haaks op de zojuist genoemde percelen staan. De zijkade van de oost-west georiënteerde verkaveling (het Breemeentje) vormde de basis voor deze nieuwe ontginning. Langs de Eem liggen percelen met een zachtere belijning van de percelen. Deze zijn gelegen in de rivierdalen van de Eem. Het diepste punt van de ontginning. De onregelmatige vorm is het gevolg van de natheid in het beekdal. De grillige vorm is kenmerkend voor de hooilandontginningen in beekdalen. In het gehele gebied worden de percelen van elkaar gescheiden door sloten en bredere weteringen, die zorgden voor de afwatering van het gebied op de Eem. Daarnaast loopt ook het Oude Grachtje door het gebied als een kronkelende waterloop.

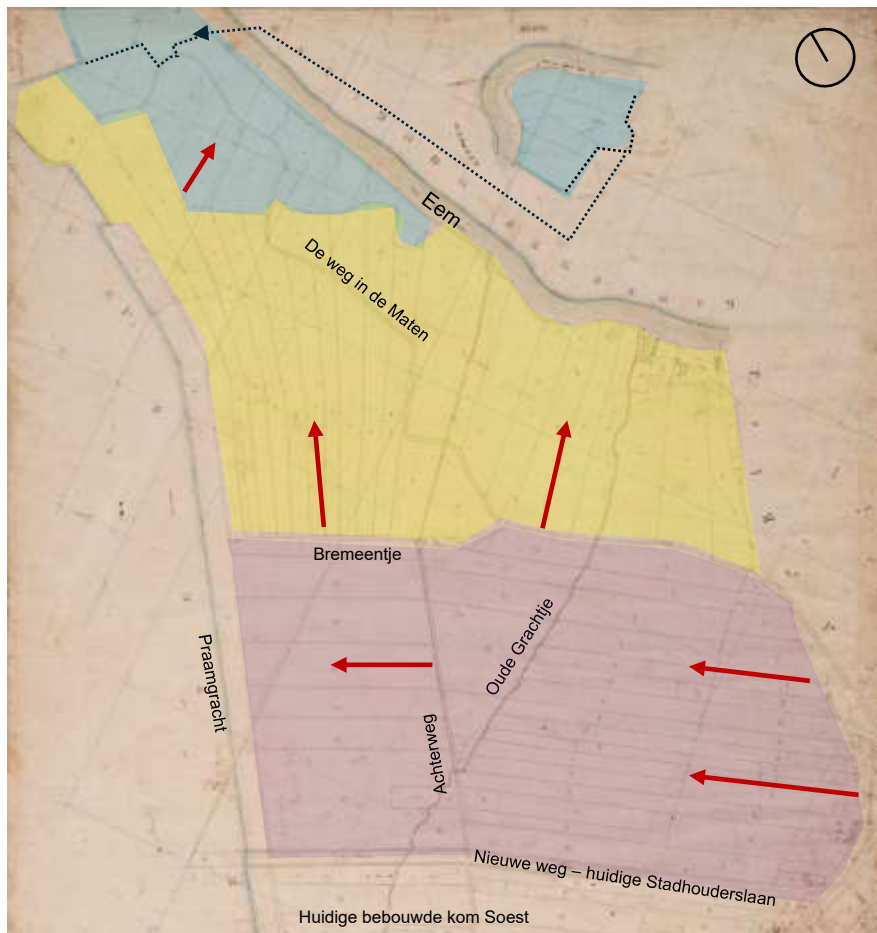
Grondgebruik

Een deel van het gebied heet de Langeindse maten, een duidelijke verwijzing naar de functie van het gebied dat in gebruik was als matenland (hooiland). Toch blijkt uit de kadastrale minuut 1832 dat het gebied in die tijd een heel divers landgebruik heeft. Er zijn zowel wei-, akker- als hooilanden aanwezig. Op sommige percelen is bos aangelegd als hakhout. In de eeuw die zou volgen op het kaartbeeld van de kadastrale minuut is het gebied aan enkele veranderingen onderhevig. Naarmate de 19de eeuw verstrekt, vindt er steeds meer oxidatie van het veen plaats, waardoor het gebied steeds verder zou vernatten. Uiteindelijk is het dan alleen nog geschikt als wei- en hooiland. Slechts een heel enkel perceel vertoont nog bos. Akkers zijn er helemaal niet meer te vinden.

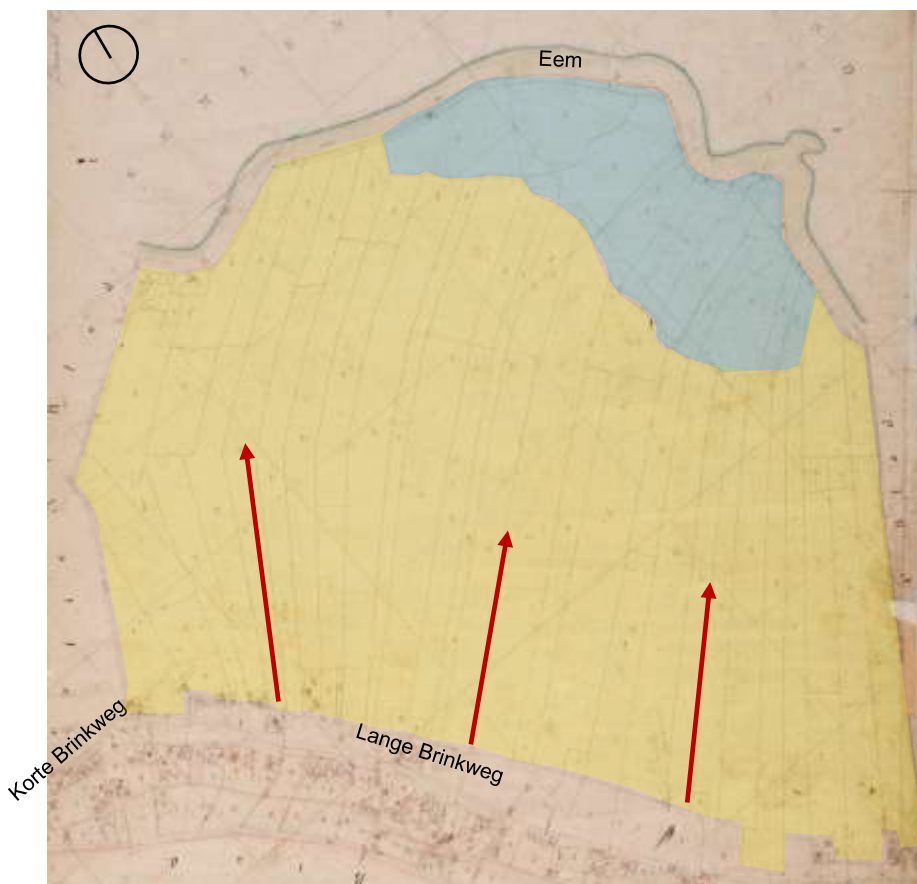
De grootste aanpassing in het gebied komt wellicht van de aanleg van de spoorlijn tussen Amsterdam en Amersfoort, geopend op 10 juni 1874. Het op een laag dijkje gelegen tracé vormt een scheidslijn tussen het noordelijke en het zuidelijke deel van de polder. Het spoor deed Soest zelf niet aan, maar heeft wel een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de Eemvallei en de dorpen en steden op de Utrechtse Heuvelrug.

In het landschap ten zuidwesten van de spoorlijn zijn langs de perceelsgrenzen op de topografische kaart van 1875 bolletjes ingetekend die wijzen op de aanwezigheid van boombeplanting langs de weg. In deze periode zal het landschap ten zuidwesten van de spoorlijn een soort coulissen landschap zijn geweest met weides tussen opgaande bomen. Een beeld dat we nu nog ten zuiden van de Birkstraat kunnen zien. Ten noordoosten van het spoor komt dit niet voor. Dit landschap zal van oorsprong een veel opener beeld hebben gehad, met een weids uitzicht tot aan de Eem.

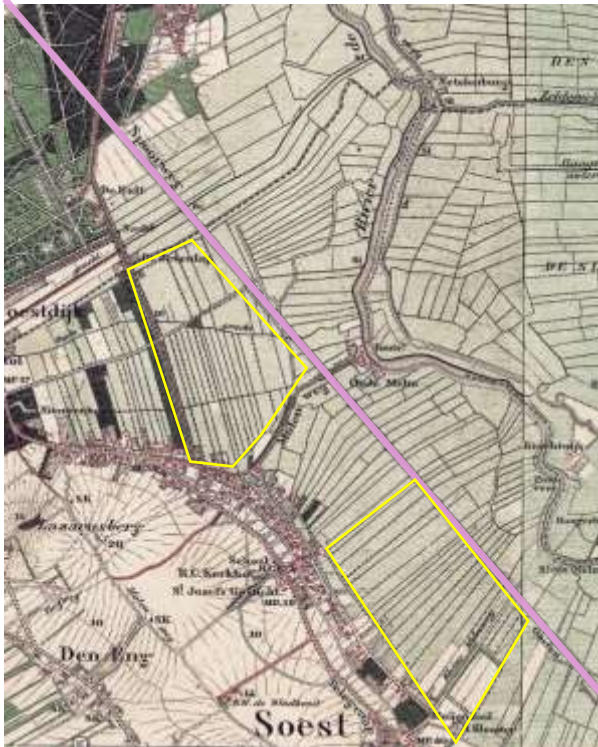
24 Jaar na de aanleg van de spoorlijn Amsterdam – Amersfoort, in 1898, wordt er ook een spoorlijn aangelegd naar Soest zelf. Dit is een aftakking van de hoofdspoorlijn tussen Amsterdam – Amersfoort en ligt net op Soests grondgebied aan de grens met Baarn. Deze nieuwe spoorlijn gaat met een slingerende beweging richting de dorpskern van Soest. Ook deze gaat dwars door het agrarisch landschap. Net als het hoofdspoor ligt de spoorlijn op een lage dijk in het landschap. Vanaf ca. 1900 verschijnt de spoorlijn op de topografische kaarten. Met name rondom het splitspunt van de twee spoorlijnen worden als gevolg van de aanleg historische infrastructuren, zoals de Weg in de Maten, onderbroken.

Detail kadastrale minuutkaart 1832, Sectie A, 1^e blad. De kaart toont het gebied tussen de Eem en de huidige Stadhouderslaan. De oost-west georiënteerde percelen (paars) werden vanuit huidige Korte Brinkweg ontgonnen. De noord-zuid georiënteerde percelen (groen) vanuit de wateringen aan de zuidzijde van deze gebieden. Langs de Eem is een onregelmatig ontginningspatroon het gevolg van overstromingen en de vochtigheid van het gebied (blauw). De rode pijlen geven de richting van de ontginning aan.

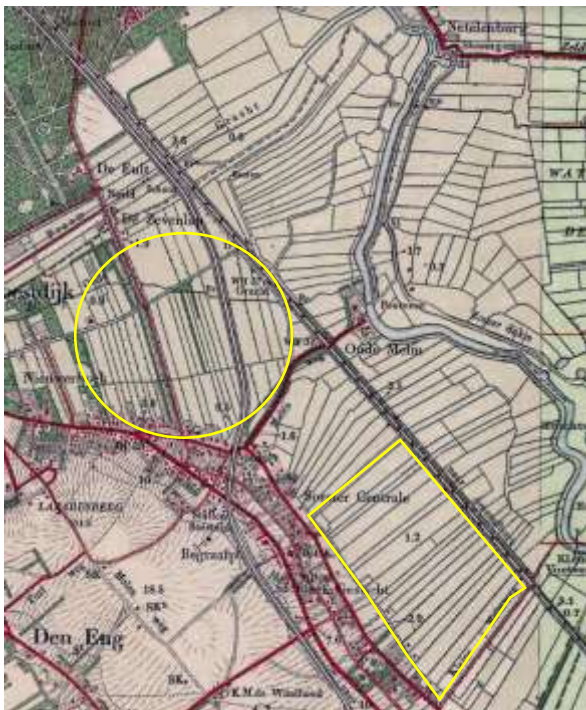
Detail kadastrale minuutkaart 1832, Sectie A, 2^e blad. De kaart toont het gebied tussen de Eem en de huidige Lange Brinkweg (ten oosten van Sectie A, 1^e blad ligt). De noord-zuid georiënteerde percelen (groen) zijn vanuit de Lange Brinkweg ontgonnen (geel). Langs de Eem is een onregelmatig ontginningspatroon het gevolg van overstromingen (blauw). De rode pijlen geven de richting van de ontginning aan.

Linksboven – Topografische kaart 1875 (topotijdreis.nl). De spoorlijn Amsterdam – Amersfoort doorkruist het agrarisch gebied tussen de Eem en de kern van Soest. Langs de perceelsgrenzen van de zuidwestelijk van de spoorlijn (roze) gelegen percelen is doorgaande boombeplanting ingetekend (onder andere gele markering).

Rechtsboven - Topografische kaart 1900 (topotijdreis.nl). De spoorlijn Amsterdam – Amersfoort heeft een aftakking richting Soest gekregen. Dat leidt tot nieuwe doorbrekingen van de historische infrastructuur.

Links- en rechts onder - Topografische kaart 1925 en 1950 (topotijdreis.nl). In de geel gemarkeerde gebieden neemt de boombeplanting langs de perceelsgrenzen steeds verder af.

In de periode tot 1925 en vervolgens tot aan 1950 verandert er iets aan de inrichting van het landschap. De grootste verandering betreft het langzaam maar steeds verder verdwijnen van de boombeplanting langs de perceelsgrenzen. Het landschap ten zuidwesten van de spoorlijn wordt daardoor opener van karakter. Deze verandering zal gedurende de 20ste eeuw steeds verder doorzetten. Uiteindelijk blijft alleen nog beplanting over langs de Weideweg, zowel aan het begin als

waar deze de spoorlijn Amsterdam – Amersfoort kruist. Vlak voor de spoorwegovergang, op de plek waar de weg langzaam oploopt richting de spoordijk, wordt het kruispunt aan de Weideweg begeleidt door bomen. De functie van de bomen is mogelijk alleen verkeerskundig: als attentiewaarde voor de kruising. Ook aan de noordoostzijde van de spoorlijn loopt een lint van boombeplanting langs de A.P. Hillhorstweg. Beide wegen zijn onderdeel van de infrastructuur die na 1960 is aangelegd. Alleen in de oksel van de Weideweg en de spoorlijn staat er ook aan de zuidwestkant enige beplanting langs de spoorlijn. De Grote Melmweg kent daarentegen zowel beplanting aan de zuidwest- als noordoostzijde van de spoorlijn. Deze is in vroeger tijden onderdeel geweest van het hakhoutareaal. Verder komt er in het gebied ten zuidwesten van de spoorlijn slechts nog incidenteel boombeplanting voor op de kavelgrenzen. Het vermoedelijk vrij besloten landschap ten zuidwesten van de spoorlijn is daardoor verder geopend.

Links - De Weideweg ter plaatse van de kruising met de spoorlijn heeft nog boombeplanting aan beide zijden van de weg.

Linksonder - Topografische kaart 1990 (topotijdreis.nl). De topografische kaart wordt aan het einde van de 20ste eeuw minder gedetailleerd waardoor niet met zekerheid is vast te stellen of er dan nog beplanting is. Het is in ieder geval niet meer ingetekend.

Rechtsonder – De luchtfoto laat sporadische boombeplanting op de perceelsgrenzen zien in het gebied in de oksel van de Weideweg en de spoorlijn (foto Google Earth 2024)

Als gevolg van het verdwijnen van de beplanting is er tegenwoordig sprake van een veel homogener landschap aan de noordoost- en zuidwestzijde van de spoorbaan: open veenweidelandschap verdeeld in percelen door verkavelingsloten.

In de jaren 60 verschijnt aan de Noorderweg een waterzuiveringsinstallatie. In eerste instantie is dit een klein station. Naarmate de tijd vordert neemt deze steeds verder in omvang toe. Tegenwoordig is het een complex van meerdere zuiveringsinstallaties. Net ten zuidwesten nam gedurende dezelfde periode de bebouwing aan de Stadhouderslaan verder toe. Van enkele losse bebouwde percelen in

de jaren 40, kwam er een compleet bebouwingslint tot stand in de jaren 60 en daarna. Het Grifflandcollege dateert ook uit deze periode. Rondom deze bebouwing en ontwikkelingen bleef het agrarisch verkavelingspatroon bewaard. Hoewel er dus verzwaring van de stedelijke ontwikkeling plaatsvond in deze hoek van Soest, was er ook ruimte voor het historisch landschap.

Opvallend is overigens ook dat de ruilverkaveling van de jaren 60 geen vat heeft gekregen op het gebied. De Middeleeuwse verkaveling is daardoor grotendeels gaaf bewaard gebleven.

Het Oude Grachtje

Van oorsprong liep het Oude Grachtje door het gebied, een watergang die dienst had gedaan als veenafvoerkanaal vanuit het Soesterveen. Het kwam ten noorden van de Grote Melm uit in de Eem. Op de topografische kaarten is te zien dat het Oude Grachtje in de jaren 50 wordt rechtgetrokken. Daarvoor is er sprake van een slingerende waterweg. Na de aanleg van de waterzuiveringsinstallatie wordt het Oude Grachtje verbreed en onderdeel van de rechte structuur van sloten in het gebied. Hij komt echter nog steeds ten noorden van de Grote Melm uit.

Open landschap gezien vanaf de A.P. Hillhorstweg richting de Eem. Links op de foto de bebouwing en beplanting van de Grote Melm. De rechte watergang is het restant van het Oude Grachtje dat hier ooit door het gebied slingerde.

Bebouwing aan de Stadhouderslaan

Grote Melm

In het gebied ligt de Grote Melm. Dit is een klein buurtschap aan de Eem. De naam verwijst naar een hoger gelegen gebied. Dat verklaart waardoor er zo dicht op de Eem gewoond kon worden. Door de hogere ligging was het gebiedje droog genoeg voor bewoning. Er waren 4 woningen gelegen, evenals kalkovens, een veerhuis en aanlegplaatsen voor schepen voor de afvoer van turf uit het Soesterveen. Daarnaast was er een veer naar de overzijde van de Eem.

Nog steeds is dit gebied herkenbaar aan de afwijkende landschappelijke inrichting met een groot aantal opgaande bomen.

Vanwege de bijzondere waarden van dit gebied is het opgenomen in het erfgoedregister van de gemeente Soest als een gemeentelijk beschermd dorpsgezicht. De historische ontwikkeling, de karakteristieken en waarden zijn nader beschreven in het aanwijzingsbesluit van het gebied.

Bebouwing

De bebouwingsdichtheid binnen het gebied is erg laag. Langs de A.P. Hillhorstweg liggen twee boerderijen op grote afstand van elkaar. De erven tekenen zich duidelijk af door de aanwezigheid van windsingels. De agrarische bebouwing bestaat uit eenlaags bebouwing onder een kap. Het hoofdgebouw staat meestal haaks op de weg. De bijgebouwen kunnen ook evenwijdig aan de weg staan. Afwijkend is het beeld van de boerderij aan de Weg in de Maten 4, die volledig los lijkt te staan van het onderliggende historische landschap.

De bebouwing aan de Noorderweg en de huidige Stadhouderslaan bestaat uit vrijstaande villa-bebouwing op ruime kavels uit verschillende bouwperiodes. Deze bestaan overwegend uit twee bouwlagen onder een kap. Tussen deze villa's komen ook kleinere woningen voor van slechts één bouwlaag met een kap.

Ruimtelijke Karakteristieken

- Landschappelijke hoofdstructuur van overwegend langgerekte strokenverkaveling en deels onregelmatige verkaveling voorzien van kavelsloten in wisselende richting.
- Open, overwegend in agrarisch gebruik zijnd, landschap, waar ten zuidwesten van de spoorlijn her en der restanten van perceelsrandbeplanting te vinden is.
- Vrij zicht op de dorpskern Soest vanaf de Weideweg en de Grote Melmweg (en vanuit de trein).
- Vrij zicht op de Eemzone vanaf de A.P. Hillhorstweg en het Bremeentje (en vanuit de trein).
- Boombepanting langs de Weideweg, De Grote Melmweg en langs de spoorbaan omwille van verschillende historische achtergronden.
- Enclaves van kleinschalige bebouwing in het verder open landschap, bestaande uit:
 - o De Grote Melm met meerdere eenlaagse woningen onder één kap in een gebied met opgaande bomen.
 - o De lintbebouwing langs de Stadhouderslaan en Noorderweg met vrijstaande, tijdgebonden villabebouwing met één tot twee bouwlagen onder één kap.
 - o Enkele losse boerderijen met één bouwlaag onder de kap en bijgebouwen op een erf met houtsingels langs de A.P. Hillhorstweg – Bremeentje – Weg in de Maten
- Restant van het Oude Grachtje dat net ten noorden van de Grote Melm in de Eem uitmondt.
- Het Bremeentje, Weg in de Maten en Langeindsche Weg (beide onderdeel Maatweg), Noorderweg (Achterweg) en Grote Melmweg als onderdeel van de historische infrastructuur, die is opgenomen in de huidige inrichting van het landschap:
- De Weideweg en de A.P. Hillhorstweg als onderdeel van de jonge infrastructuur, die heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van het gebied.
- De spoorweg als onderdeel van de jonge infrastructuur.

Linksboven – Weideweg, kijken richting de dorpskern Soest. Het open landschap geeft vrij zicht op de dorpskern.
Rechtsboven – Vanaf de A.P. Hillhorstweg is er vrij zicht op de Eemzone.

Linksboven – Vrij zicht op de Eemzone vanaf de A.P. Hillhorstweg. Links de bebouwing en beplanting van de Grote Melm.

Rechtsboven – Het open Landschap van de Langeindsche weg geeft zicht op achterzijde van de Stadhouderslaan.

Linksonder – De slingerende Weg in de Maten maakt het ontstaan van het gebied als kenmerkende hooilandontginning in het beekdal tastbaar.

Rechtsonder - De Grote Melmweg wordt begeleid door opgaande bomen (vermoedelijk Els)

Waardering

Het gebied als geheel heeft een hoge cultuurhistorische waardering als herinnering aan en ter illustratie van de ontstaans- en ontginningsgeschiedenis van de gemeente Soest en de rol daarin van de Bisschop van Utrecht. Door het uitblijven van de ruilverkaveling is in nagenoeg het gehele gebied het middeleeuwse langgerekte verkavelingspatroon bewaard gebleven. Hierdoor zijn de verschillende achtergronden van de ontginningen in het gebied tastbaar aanwezig. De ouderdom in combinatie met het feit dat het gebied nog steeds hoofdzakelijk als agrarisch gebied in gebruik is, draagt bij aan deze hoge historisch-landschappelijke waardering. De aanwezigheid van de boombeplanting op de perceelsgrenzen in het gebied ten zuidwesten van de spoorlijn is van hoge historische waarde omdat dit meer inzicht geeft in hoe het gebied er oorspronkelijk uit heeft gezien en is gebruikt.

Binnen het gebied vormen het Bremeentje, Weg in de Maten en Langeindsche Weg (beide onderdeel Maatweg), Noorderweg (Achterweg) en Grote Melmweg belangrijke infrastructurele elementen die herinneren aan de ontginning en het vroege gebruik van het gebied. De beplanting langs de grote Melmweg is een verwijzing naar het historische gebruik van de wegbermen voor gemeentelijk of privé hakhout.

De jonge infrastructuur in het gebied, bestaande uit de spoorlijn, de Weideweg en de A.P. Hillhorstweg zijn van belang als relict van de jonge ontsluiting en ontwikkeling van het gebied. De beplanting langs de spoorlijn en de Grote Weideweg is een belangrijke verwijzing naar de landschappelijke inrichtingsideeën uit de tweede helft van de 20ste eeuw. De verschillende bebouwingsenclaves hebben een verschillende waarde. De waarde van de Grote Melm (gemeentelijk beschermd dorpsgezicht) is zeer hoog vanwege de betekenis van het gebied voor de vervening van de Soestervenen. Daarnaast heeft het als hooggelegen plaats aan de Eem en daardoor als vroege bewoningsplaats een zeer hoge waarde binnen het gebied, in nauwe samenhang met de restanten van het Oude Grachtje. Het beperkt aantal boerderijen in het gebied ligt ook grotendeels aan de jongere infrastructuur, maar is ondersteunend aan het historische gebruik van het gebied. De bebouwing aan de Stadhouderslaan en de Noorderweg is een geheel 20ste-eeuwse ontwikkeling en heeft in zijn geheel een eigen waarde binnen het gehele gebied. De ontwikkeling is atypisch voor het agrarisch gebied. De bebouwing verbindt de bebouwde dorpskernen van Baarn en Soest met elkaar. De bebouwing behoort daardoor meer tot de dorpskern dan tot het agrarische landschap tussen de dorpskern Soest en de Eem.

Weideweg, gezien richting het spoor

Als laatste heeft de historische spoorlijn een cultuurhistorische waarde als vroege spoorlijn tussen Amsterdam en Amersfoort, die in de regio tot nieuwe ontwikkelingen heeft geleid. De komst leidde ertoe dat er een kleine kwarteeuw later een aftakking naar Soest kwam, waardoor deze werd ontsloten via het spoor. Hoewel de gevolgen van de spoorlijn voor het landschap niet direct op positieve wijze hebben bijgedragen aan de beleefbaarheid van de ruimtelijke karakteristieken, draagt het verhaal van de spoorlijn wel bij aan het verhaal van Soest. Daarentegen heeft de spoorlijn als positieve bijwerking dat het landschap vanuit de trein wel goed beleefbaar is.

Het beschreven gebied betreft een vrij groot gebied tussen de dorpskern van Soest en de Eem. Het beslaat samen met de blokverkaveling ten noorden van de Peter van den Bremerweg en het ten oosten daarvan gelegen ontgonnen veengebied een breed aaneengesloten stuk van overwegend middeleeuwse verkaveling. De gaafheid ervan is zeer hoog. Dat tezamen met de ligging van Soest op de Heuvelrug en in de Eemvallei maken het gebied ook zeldzaam.

Voor de waardering van de Grote Melm wordt verwezen naar de onderbouwing van het aanwijzingsbesluit van de Grote Melm als gemeentelijk beschermd dorpsgezicht.

Bronnen

- Blijdenstijn, R., Tastbare Tijd. Cultuurhistorische Atlas provincie Utrecht, Utrecht 2017
- Derks, G.J.M. en W.A. Heurneman, Soest in de zeventiende en achttiende eeuw, Soest 2010.
- Raap, Tussen Eem en Heuvelrug; een cultuurhistorische waardenkaart van de gemeente Soest, deel 1 en 2, Weesp 2014.
- Topotijdreis.nl.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.